

LIETUVOS DIDŽIOJO KUNIGAİKŠČIO ALGIRDO GRAIKIŠKAS LAIŠKAS BIZANTIJOS EPISTOLOGRAFIJOS KONTEKSTE

Kristina Svarevičiūtė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros asistentė

1371 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Algirdas laišką Konstantinopolio patriarchui Filotėjui dėl metropolito Aleksijaus elgesio ir naujo metropolito Lietuvos Rusiai skyrimo parašė graikiškai. Šis laiškas įtrauktas į *Acta patriarchatus Constantinopolitani*¹ (toliau – *Acta*), jo vertimas į lietuvių kalbą pirmą kartą išspausdintas 1981 m. Niujorke išleistoje A. Budreckio studijoje, skirtoje kunigaikščiui Algirdui², tačiau istorikas jį vertė iš rusų kalbos³, vertimas nėra sklandus ir aiškus, o Marcelino Ročkos iš graikų kalbos į lietuvių kalbą išverstas laiškas pirmą kartą publikuotas tik po mokslininko mirties 1996 m. kartu su straipsniu ir komentarais⁴ yra visuotina

pripažįstamas, juo remiasi Lietuvos istorikai. A. Budreckį Algirdo laiškas domino tik kaip istorinis šaltinis, filologo M. Ročkos straipsnyje ne tik išsamiai apžvelgtos istorinės laiško parašymo aplinkybės, bet aptartas ir laiško stilius, kalba, kai kurios leksikos ypatybės.

Pastaraisiais metais Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiškas ir M. Ročkos komentarai gana dažnai patenka į filologų, tiriančių senąją Lietuvos literatūrą ir raštiją, akiratį. Daug dėmesio jam skirta Albino Jovaišo senosios Lietuvos literatūros studijoje⁵, jis nelieka nepastebėtas Tomo Veteikio, tyrusio graikiškąją LDK kūrybą⁶,

¹ *Acta patriarchatu Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII*, ed. Franciscus Miklosich, Iosephus Müller, Vindobodae: 1860, t. 1.

² Algirdas M. Budreckis, *Algirdas: senovės Lietuvos valstybininkas, jo veikla ir laikai*, New York: LŠST Simo Kudirkos šaulių kuopa, 1981, 171–172.

³ Versta iš: *Памятники древнеруского канонического права. Русская историческая библиотека*. т. 4, ч. 1. Приложение, СПб.1880, 115–140; p. 175 A. Budreckis pateikia ir rusišką tekstą, surinktą lotyniškaisiais rašmenimis.

⁴ Pirmą kartą M. Ročkos straipsnis paskelbtas iš jo rankraštinio palikimo, saugomo Vilniaus universiteto Rankraščių skyriuje: Marcelinas Ročka, „Algirdo laiškas Konstantinopolio patriarchui“, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,

1996, 193–204. Šis straipsnis perspausdintas: Marcelinas Ročka, *Rinkiniai raštai*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekauskas (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 11), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002, 11–18; Kaip teko pastebėti, visi tyrėjai remiasi pirmąją publikacija, nors antrojoje publikacijoje išsamiau pateikti bibliografiniai duomenys yra informatyvesni. Šiuo metu M. Ročkos rankraščiai, skirti Algirdo laiškui, saugomi VU Rankraščių skyriaus F. 186 penkiose bylose: 223 (I straipsnio redakcija), 224 (II redakcija), 225 (III redakcija), 226 (skirtingų redakcijų fragmentai), 227 (medžiaga straipsniui).

⁵ Eugenija Ulėinaitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 47–48.

⁶ Tomas Veteikis, *Graikų kalbos studijos ir graikiškoji kūryba Lietuvoje XVI–XVII amžiuje* (daktaro disertacija), Vilnius, 2004, 21.

bei Dovilės Keršienės LDK epistolografijos darbuose⁷.

Vėliausia M. Ročkos cituojama literatūra datuojama 1972 m., archyvo byloje yra panaudotų užrašams 1971 m. stalo kalendoriaus lapelių, todėl galima manyti, kad straipsnis buvo rašomas 1972 m. Tačiau publikacijos tekstas, mokslininko užrašuose paliktos pastabos ir dvejonės verčia dar kartą kelti tuos pačius klausimus, plačiau apsvarstyti vieną ar kitą jo teiginį žiūrint iš kitos laiko perspektyvos. Visų pirma tai susiję su laiško santykiu su to meto Bizantijos laiškų tradicija, kuri M. Ročka įvardija gana glaustai, pažymėdamas skirtumus: „Matyti tik labai tolimas Algirdo laiško ryšys su vadinamuoju XIV a. pirmos pusės Bizantijos humanizmu. [...] Tačiau Lietuvos kunigaikščio laiškas dėl savo paprastumo, dalykiškumo yra savitas ir skirtingas nuo bizantinės-humanistinės epistolografijos, kuriai būdingos kaip tik priešingos ypatybės: dirbtinumumas, nuasmeninimas, sakytum sąmoningas realybės ir konkretumo atsisakymas.“⁸ Rankraštiniame palikime ši teksto dalis yra tik antroje redakcijoje (su priedu, pieštuku, „prie-

⁷ Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojo Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: Nuo Ars dictaminis iki literatūrinio laiško* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 99; Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *Ars Dictaminis* genezė, raida, turinys“, *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 30, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, 20.

⁸ M. Ročka, 201. Straipsnyje Bizantijos epistolografijos ypatybės pristatomos citata ir duodama nuoroda į *Вопросы философии*, 1972, No 4, c. 214–217, tačiau čia įsivėlusį klaidą perkelta iš antros straipsnio redakcijos. Iš tikrųjų M. Ročka remiasi I. P. Medvedevo straipsniu, spausdintu žurnale *Вопросы истории* 1972, No 4, 214–217, kurio autoriaus daryta lietuviška santrauka saugoma byloje Nr. 227.

ko?“) ir skirtingų redakcijų fragmentuose kaip atskiras, niekur nepriskirtas tekstas, jo nėra pirmoje ir trečioje redakcijose. Matome, kad M. Ročka dvejojo dėl šio teiginio, laikė I. P. Medvedevo straipsnio, apžvelgiančio XIV–XV amžių Bizantijos dvasinio-kultūrinio gyvenimo aspektus, lietuvišką santrauką, kuria ir rėmėsi rašydamas komentarus. Šios santraukos paraštėje mokslininkas pažymėjo: „Gal tik bendriausiais bruožais – dėl to, kad šis laiškas priklauso epistolografijai – Algirdo laišką galima sieti su vadinamu „Bizantijos humanizmu.“⁹ Remdamasi Ročkos pastabomis, laiško savitumą ir išskirtinumą Bizantijos epistolografijos kontekste pabrėžia ir Dovilė Keršienė¹⁰. Šis laiškas savitas ir išskirtinis visų pirma tuo, kad yra vienintelis graikiškos LDK kunigaikščio korespondencijos faktas, tačiau ar jis tikrai toks išskirtinis gausios Bizantijos epistolografijos kontekste? Ar apskritai jį galima lyginti su Bizantijos humanistinė epistolografija? Norint atsakyti į šiuos klausimus, reiktų kiek išsamiau pažvelgti į pačią Bizantijos epistolografiją. Kadangi tema plati, apima ilgą laikotarpį (IV–XV amžius), skaičiuojama tūkstančiai laiškų ir daugybė garsių autorių, trumpai apžvelgsime Bizantijos laiškų tradiciją remdamiesi šios srities žinovų Herberto Hungerio¹¹ ir Nikolajo Tomadakio¹² darbais.

⁹ M. Ročka, Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius, F. 186, byla Nr. 227.

¹⁰ Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: Nuo Ars dictaminis iki literatūrinio laiško* (daktaro disertacija), 99.

¹¹ Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*. Τόμος Α', Αθήνα: ΜΙΕΤ, 1991, pirmas leidimas 1978.

¹² Νικόλαου Β. Τωμαδάκη, *Βυζαντινή ἐπιστολογραφία ἢτοι εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογοίαν*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Π. Πουρναρά, 1993, τρίτη έκδοσις.

1. Laiško teorija Bizantijoje

Bizantijos laiškų rašytojams buvo žinoma vėlyvosios antikos laiškų rašymo teorija. Nemažai svarstymų apie laiško prigimtį ir stilių yra pačių epistolografų Filostrato (II–III a.), Grigaliaus Nazianziečio (IV a.), Libanijaus (IV a.), Fotijaus (IX a.), Michailo Pselo (XI a.), Nikito Choniačio (XIV a.), Dimitrio Kidonio (XIV a.) ir kt. darbuose. Tačiau, kitaip nei lotyniškoje Europoje, kur nuo XI a. plinta laiškų rašymo vadovai¹³, Bizantijoje laiškų rašymo teorijai nebuvo daug dėmesio skiriama net retorikos vadovėliuose, kur ji visų pirma buvo pratybų dalimi. Grigalius Korintietis (XII–XIII a.), pasisakęs prieš daugžodžiavimą ir dirbtinumą, pirmasis atskyrė epistolografiją nuo grynosios retorikos, siedamas ją su filosofija ir naratyviniu tekstu. Tik filosofo Josifo Rakendičio pirmosios XIV a. pusės retorikos vadovėlyje pirmą kartą parašytas epistolografijos skyrius. Bizantijos laiškų rašytojas, vadovaudamasis negausiomis taisyklėmis, sekė pavyzdiniais laiškais, taip pat galėjo pasirinkti sektiną pavyzdį. Fotijus, lygindamas antikos ir Bizantijos autorių laiškus, kaip stiliaus meistrus vertina antikos autorius, tačiau pabrėžia, kad, be stiliaus kategorijos, ypač svarbus etinis laiško aspektas ir čia didžiausiais autoritetais laiko Bazilijų, Grigalių Nazianzietį ir Izidorijų Pelusietį (IV–V a.). Laiškų pavyzdžių rinkiniai (epistoliarijai) buvo naudojami visais Bizantijos amžiais, jie buvo perrašinėjami, renkami ir formuojami savi. Epistoliarijai su laiškais, rašytais atikos dialektu, naudojami turkų valdymo laikotarpiu iki pat 1832 m. Dėl ypač sudėtingos

¹³ Dovilė Keršienė, „Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *Ars Dictaminis* genezė, raida, turinys“, 17–56.

laiškų pradžios su titulais ir pareigybėmis buvo įprasti ir laiškų pradžios rinkiniai, ši tradicija taip pat išlaikyta visą turkų valdymo laikotarpį, kai buvo kuriami tiek aukšto stiliaus, tiek šnekamosios kalbos laiškų pradžios pavyzdžių rinkiniai. Niekas iš didžiųjų Bizantijos epistolografų nei anksčiau, nei vėlyvuoju laikotarpiu nerašė fiktyvių laiškų, tačiau jie egzistavo, įtraukti į epistoliarijus buvo naudojami mokymo tikslais¹⁴.

1.1. Laiškų rūšys

Ir antikos, ir Bizantijos laikais nebuvo bendros nuomonės, kaip skirstyti laiškus¹⁵. Pseudo Demetrijo (apie I a. pr. Kr. – I a. po Kr.) kanceliarijos raštininkams skirtame darbe *Τύποι ἐπιστολικοί* laišakai skirstomi į 21 rūšį, pseudo Proklas (apie IV–VI a.) *Οἱ ἐπιστολιμαῖοι χαρακτήρες* pateikia 41 rūšies laiškų pavyzdžių¹⁶. Bizantiečiai laiškus skirstė į dar daugiau rūšių, tai patvirtina gydytojo, filosofo Bazilijaus (XVIII a.) epistoliarijus ir Nikodemo Agioričio (1749–1809) *Κήπων Χαρίτων*, paremtas rankraštine tradicija ir apibendrinantis bizantiečių patirtį¹⁷.

Priskirti laišką kuriai nors laiškų rūšiai nėra lengva dėl kartais esamų minimalių

¹⁴ Hunger, 303–306, Τωμαδάκη, 81–82, 94.

¹⁵ Τωμαδάκη, 53–57.

¹⁶ Pseudo Proklo ir pseudo Libanijaus *Οἱ ἐπιστολιμαῖοι χαρακτήρες* yra to paties kūrinio du variantai. Hungerio nuomone, pseudo Proklo laiškų skirstymas aiškesnis ir natūralesnis; Hunger, 304–305.

¹⁷ Τωμαδάκη, 123; XVII a. po gana ilgo sąstingio vėl atgimsta laiškų rašymo tradicija ir dedami naujojo graikiško laiško pamatai, tačiau šis atgimimas neatsiejamas nuo antikos ir Bizantijos epistolografijos palikimo, pastarosios įtaka ypač juntama XVII a. Plačiau: Γρηγόριος Σταυρόπουλος, *Νεοελληνική επιστολογραφία 17ος–18ος αιώνας (Διατριβή επί διδασκαλία)*, Θεσσαλονίκη, 2008.

skirtumų. Hungeris pasiūlė laiškus skirstyti pagal parašymo tikslą ir būdą, taip jis išskyrė keturias grupes¹⁸. *Pirma grupė*: dalykiniai laišakai, rašomi praktiniais tikslais, adresuoti tarnyboms ar pareigūnams, jie nėra skirti viešinti, tačiau gali būti paskelbiami vėliau, autoriui mirus. *Antra grupė*: grynai asmeniniai laišakai, rašomi praktiniais tikslais, skirti tik vienam asmeniui. Šio tipo laišakai paprastai geriausiai perteikia realybę ir yra mažiausiai paveikti retorikos taisyklių. Tai, kad bizantiečiai skyrė asmeninius laiškus nuo literatūrinių asmeninių laiškų, patvirtina ir vieno iš iškiliausių tam tikro laikmečio rašytojo Michailo Pselo pastabos. *Trečia grupė*: literatūriniai laišakai, rašomi be jokio skubaus reikalo, skirti ne vienam skaitytojui (klauso tojui), o ateityje viešinti laiškų rinkinyje. Šios grupės Hungeris skiria keturis pogrupius: didaktinius laiškus (dauguma tokių išlikusių laiškų yra teologinio pobūdžio), dedikacinius laiškus, mėgdžiojančius laiškus, stereotipinius laiškus. *Ketvirta grupė*: literatūriniai asmeniniai laišakai, rašomi praktiniais tikslais, skirti ne tik adresatui, bet ir kitiems skaitytojams. Ne visada šios grupės laiškus lengva atskirti nuo grynai literatūrinių trečios grupės laiškų.

Tomadakis visų pirma skiria laiškus į asmeninius, neskirtus viešinti, ir viešus. Pastarųjų stilius yra aukštas, jie „puošiami“ citatomis, mitologinėmis detalėmis, juose daug žodžių žaismo ir įvairių meninių priemonių. Pagal turinį laiškus skirsto į politinius, teologinius ir retorinius. Mokslininkas pabrėžia, kad nuo laiškų reikia skirti raštus, t. y. tarnybų konkrečiu tikslu siunčiamus dokumentus, pavyzdžiui, to-

kus: imperatorių raštai, rašyti imperatorių notarų, patriarchų notarų rašyti raštai ir kt. Mokslininko nuomone, šie raštai yra įdomūs kalbiniu požiūriu, kartais turi ir literatūrinę vertę, tačiau jie rašyti pagal formularius ir perteikia standartizuotą biurokratinę tradiciją, nes parašyti aukštu stiliumi, pradedami teologine įžanga, kuri retai kada būna originali, tačiau neatspindi jausmų ir asmeninės pozicijos¹⁹.

1.2. Laiško struktūra

Bizantijos, kaip ir lotyniškos Europos laiškas, būdinga konkreti struktūra²⁰. Tam tikros laiškų dalys buvo privalomos, kai kurios aptinkamos ne visuose laiškuose.

Bizantijos laiškas turi adresanto ir adresato pristatymą (ἐπιγροφή), pasveikinimą, įžangą, pasakojimą ir pabaigą. Laiško pradžia jau ankstyvojoje Bizantijoje keičiasi ir, skirtingai nei antikoje, pirmasis įvardijamas adresatas, o antrasis – adresantas²¹. Pasveikinime pagal rūmų etiketą aukštinamas adresatas, o rašytojas savo asmenį sumenkina. Labai dažnai vartojamas visiems priimtinas, ankstyvuojų laikotarpiu susiformavęs gana abstraktus pasveikinimas, vengiantis tiesioginio adresato pasveikinimo, pvz.: ἡ σὴ φιλανθρωπία, ἡ σὴ ἐνδοξότης, τὸ σὸν ὕψος²², o kreipinys tokiu atveju gali būti įtraukiamas į įžangą. Palinkėjimai (dažniausiai linkima sveikatos) rašomi laiško pradžioje, laiško pabaigoje, kur προοσκυῶ dažnai derinamas su προοσαγορεύω, tačiau kartais ap-

¹⁹ Τομαδάκη, 24–26. Laiškui įvardyti vartojamas žodis ἐπιστολή, o raštui γράμμα.

²⁰ Lotyniško viduramžių laiško struktūra išsamiai aptariama Dovilės Keršienės straipsnyje, 47.

²¹ Hunger, 326.

²² Ten pat, 327.

¹⁸ Hunger, 308–314.

tinkami ir laiško viduryje. Be palinkėjimo, laiško pabaigoje dažnas ir palaiminimo prašymas bei prašymas neužmiršti rašytojo. Bizantijos viduriniaisiais ir vėlyvaisiais amžiais vyrauja lakoniškas atsisveikinimas ἔστωσσο²³.

Viena iš svarbiausių laiško dalių yra įžanga, kuri priklausomai nuo laiško turinio gali būti teologinio, filosofinio ar retorinio pobūdžio. Iš rašytojų darbų matoma jų nuostata dėl įžangos – šiai ypač reikšmingai retorikos atžvilgiu daliai buvo skiriama labai daug dėmesio. Jos svarbą patvirtina ir laiškų rinkiniai, kuriuose laiškai perrašyti tik iki dėstymo dalies, nutraukiami iškart po įžangos, bei laiškai, kurie po įžangos užbaigiami keliais sakiniais²⁴.

1.3. *Stilius ir temos*

Nuo pirmųjų imperijos gyvavimo amžių retorika vis aktyviau skverbėsi į literatūros erdvę ir išsivyravo išsilavinusių Bizantijos sluoksnių raštijoje. Laiškai taip pat turėjo atitikti retorikos reikalavimus, visi „dalyvaujantys šiame žaidime, turėjo laikytis žaidimo taisyklių“²⁵. Dėl mėgdžiojimo ir sekimo geriausiais laiškų rašytojais atsirado toks reiškiny, kai literatūriniai, o kartais ir asmeniniai literatūriniai laiškai buvo unifikuojami ir tapo monotoniškais. Tačiau tik paklūsęs šioms taisyklėms rašytojas galėjo tikėtis sulaukti sėkmės ir pripažinimo. Nuo ankstyvosios Bizantijos iki Paleologų valdymo metų laiško vaidmuo visuomenėje buvo ypač svarbus, laiškai buvo skaitomi balsiai, egzistavo filologiniai būreliai, kuriuose buvo skaitomi literatūriniai laiškai

kai ir garsinami geriausi jų rašytojai „aukštosios kultūros sluoksniuose“. Viso šio laikotarpio metu buvo stengiamasi mėgdžioti garsiausius, klasikinius ir pavyzdinius pripažintų laiškų meistrų darbus ir stengtis varžytis dėl grožio ir elegancijos. Adresatams ir adresantams viešas laiškų skaitymas buvo labai svarbus, kaip ir pats varžymasis, vidurinėsios Bizantijos laikotarpiu jis buvo vadinamas θέατρον ir manoma, kad kompensavo bent dalį antikinio teatro funkcijų²⁶. Nors visi bizantiečių aukštos kultūros produktai buvo veikiami retorikos ir mėgdžiojimo principų, būta ir tokių asmeninių laiškų, kuriuose net ir išsilavinę autoriai nekreipė dėmesio į „formą“²⁷, juose daugiau ir šnekamosios kalbos elementų. Tačiau tokie laiškai išsilavinusių bizantiečių nebuvo vertinami, nebuvo saugomi, dažniausiai juos tiesiog išmesdavo.

Bizantijos laiškai yra apibūdinami kaip nutolę nuo realybės, nuasmeninti, nes jie neturėjo būti realios asmenybės atspindžiu, buvo siekiama tobulybės, adresatas rašytoją turėjo matyti pačiomis gražiausiomis spalvomis, o tasai nepamiršdavo pastarojo išliaupsinti²⁸. Tai, ką mes dabar vadiname meilikavimu ir padlažiavimu, Bizantijoje buvo neatsiejamas etiketo reiškiny²⁹. Kadangi laiškai yra ir vienas iš politikos bei diplomatijos įrankių, neramiais laikas baimė, kad laiškas gali patekti į priešininkų rankas ir būti panaudotas prieš siuntėją, taip pat skatino neaiškumo ir painumo siekiamybę. Tokius laiškus rašė ir pareigūnai, kurių nereikia laikyti tik biurokratinio aparato atstovais, jiems nebuvo svetima aukš-

²³ *Ten pat*, 327, Τομαδάκη 97–105.

²⁴ Hunger, 328–331.

²⁵ *Ten pat*, 315.

²⁶ *Ten pat*, 318.

²⁷ *Ten pat*, 319–320.

²⁸ *Ten pat*, 324.

²⁹ Τομαδάκη, 125.

toji kultūra ir filologinės studijos. Ypač daug tokių laiškų pavyzdžių galime rasti paskutiniaisiais Bizantijos amžiais³⁰. Dėl tos pačios priežasties nemažai daliai Bizantijos epistolikos būdingas ir anonimiškumas. Bizantijos epistoliką „slegia“ tradicija, ir ne tik kalbos, bet aukšto stiliaus, subalansuoto ir išpuošto vaizdiniais ir meninėmis priemonėmis. Remiantis tam tikromis taisyklėmis audžiamas „neriniuotas, elegantiškas, kruopštaus darbo meno kūrinys“³¹. Nors teoriniuose darbuose dažnai minimas saikingumas ir pabrėžiama, kad turi būti vengiama perdėtų puošmenų, ne visada to paisoma³².

To meto realybė vis dėlto veikė laiškų rašytojus, jos atspindžių laiškuose taip pat yra. Kartais rašytojas prisimindavo kokį įvykį, liaudies patarlę ar posakį (kai kurie jų vartojami iki šių dienų), komentuodavo paprotį, aptinkama ir šnekamosios kalbos elementų³³.

Gana dažnai laiškuose aptinkama gamtos aprašymų, jos grožis ir žadinami jausmai, ypač dažnai vaizduojamas pavasaris, remiamasi antikos tradicija. Yra daug graikų autorių citatų, jos dažnos pradedančių autorių laiškuose. Tragikų, komikų ir retorių žodžiai vartojami nenurodant jų autorių, nemažai dėmesio skiriama graikų mitologijai. Teologinio pobūdžio citatos naudojamos ne tik teologinės tematikos laiškuose, bet ir rašant etiniais, moraliniais tikslais bei palaikančiuose, guodžiančiuose ar užjaučiančiuose laiškuose³⁴. Viena iš dažniausiai besikartojančių temų yra drau-

gystės tema, taip pat rašoma apie žmogaus likimą ir gyvenimo pokyčius – dažniausiai į blogąją pusę.

Apibendrinami galime teigti, kad Bizantijos epistolikai būdingos bendros nuostatos dėl kompozicijos, kalbos ir stiliaus, tačiau ne visuose laiškuose jos pasireiškia iki galo ir vienodai, o priklauso tai visų pirma nuo laiško rūšies: kas privaloma vienos rūšies laišku, tas nėra privaloma kitos, gali būti išreikšta silpniau, o gali to elemento ir visai nebūti. Lygindami Algirdo laišką su Bizantijos laiškais turime jį lyginti su tos pačios rūšies laiškais ir neieškoti tų elementų, kurie šiai rūšiai nėra privalomi.

2. Algirdo laiško rūšis ir ypatybės

Laiškams įvardyti Bizantijoje buvo vartojami žodžiai: ἐπιστολή, γράμμα ir γράφη, πιττάκιον, χάρτης arba χαρτίον, taip pat aptinkama ir forma ἀντιπιττάκιον, t. y. atsakymas į πιττάκιον³⁵. Tò πιττάκιον – tikriausiai kilęs iš πίττα = πίσσα (derva), kuria buvo antspauduojamas laiškas. Konstantinopolyje oficiali „skundų dėžė“ buvo vadinama πιττάκης. Josifas Vrienijas (XV a.) skiria paprastą πιττάκιον stilių (πιττακικῶ ... χαρακτήρι) ir labiau išieškotą epistolinį stilių (ἐπιστολιμαίω)³⁶.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiško adresanto ir adresato pristatymas (ἐπιγραφὴ) skelbia: „Πιττάκιον τοῦ ὀηγὸς τῶν Λητβῶν, τοῦ Ἀλγέρδου, πρὸς τὸν παναγιώτατον ἡμῶν δεσπότην (sic), τὸν οἰκουμενικὸν

³⁰ *Ten pat*, 88.

³¹ *Ten pat*, 125.

³² Hunger, 342.

³³ *Ten pat*, 126, 131.

³⁴ Τομαδάκη, 131.

³⁵ Hunger, 307; Τομαδάκη, 24, šiame darbe pateikiamas susirašinėjimo terminų žodynas.

³⁶ Hunger, 307; Τομαδάκη, 126.

πατριάρχην³⁷. A. Jovaišas pateikia jo lietuvišką vertimą pagal rusišką vertimą: „Lietuvos kunigaikščio Algirdo raštas [pitakijus] mūsų švenčiausiam vyskupui, visuotiniam patriarchui“³⁸, laišką vadindamas raštu ir išlaikydamas skliausteliuose ir graikišką terminą. Kreipinys *πρὸς τὸν δεσπότην* yra įprastas kreipiantis į vyskupą³⁹. M. Ročkos vertime šio sakinio nėra, nes jis neišlaikytas vokiškame leidinyje⁴⁰, kuriame publikuotu graikišku šaltiniu naudojosi mokslininkas. Taigi Algirdo laiškas rašytas konkrečiu tikslu, jis įvardijamas kaip *πιττάκιον*, kurio stilius yra paprastesnis už *ἐπιστολή* stilių, jo kalba paprasta ir atspindi to meto šnekamosios kalbos elementus, nėra citatų ir įmantrių retorikos priemonių. Vadovaudamiesi Hungerio pasiūlytu laiškų skirstymu pagal rūšį, jį priskirtume pirmai grupei – dalykiniams laiškam, rašomiems praktiniais tikslais, adresuotiems tarnyboms ar pareigūnams, neskirtiems viešinti, tačiau galbūt paskelbtiems vėliau, autoriui mirus. Pagal Tomadakio skirstymą šis laiškas patektų ne į laiškų, o į raštų grupę. Kalbėdami apie bizantinę-humanistinę epistolografiją, mokslininkai visų pirma turi omenyje literatūrinį laišką, kuriame geriausiai atsiskleidžia prieš tai aptartos savybės, o Algirdo laiško literatūrinis pavadinimas negalima. Tačiau jam nėra svetimi Bizantijos dalykinio laiško bruožai, taip pat ir struktūros požiūriu.

³⁷ *Acta*, 580.

³⁸ Eugenija Ulčinaitė, Albinas Jovaišas, 47, mokslininkas remiasi Budreckio pateiktu tekstu. Pats A. Budreckis adresanto ir adresato pristatymą verčia: „Lietuvos kunigaikščio Algirdo kreipimasis į mūsų visų švenčiausią šventiką ir visuotinį patriarchą“, 171.

³⁹ *Επιτομή Λεξικού Κριαρά*, www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html

⁴⁰ *Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1907, Bd.5 Heft 29, 358–361.

D. Keršienė, paminėdama, kad laiškas „rašytas pagal Viduramžių dalykinio laiško kanonus“⁴¹, išskiria pasveikinimo formulę: „Nuo lietuvių karaliaus Algirdo pasveikinimas patriarchui (*Ἀπὸ τὸν βασιλέα Λητβῶν, τὸν Ἄλγεροδον, εἰς τὸν πατριάρχην προσκύνημα*)“⁴². Laiškas, kaip ir Bizantijos laišakai, pradėdamas adresanto ir adresato pristatymu, paskui eina pasveikinimas, dėstymas ir, kitaip nei įprasta ir laukta, laiške nėra atsisveikinimo, jis baigiamas reikalavimu. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiško pasveikinime išlaikytas antikoje įprastas eiliškumas: adresantas – adresatas. Lotyniškoje viduramžių epistolikoje pasveikinimą sudarė trys kompozicinės dalys: titulas-apostrofa (kartais vadinama inscripcio), rašyta naudininko forma, siuntėjo prisistatymas (kartais vadinama intitulatio), rašytas vardininko forma, pasveikinimo formulė (siaurai taip pat vadinama salutatio). Titulo-apostrofos ir siuntėjo prisistatymo vieta priklausė nuo koresponduojančių hierarchinio rango⁴². Įdomu, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo prisistatyme vartojama forma *τοῦ ῥηγὸς τῶν Λητβῶν*, o pasveikinime dar kartą pakartojus siuntėjo vardą vartojama kito žodžio forma *τὸν βασιλέα Λητβῶν*, kuri vėliau aptinkama antrą kartą: *ὁ βασιλεὺς, ὁ Ἄλγεροδος*. Abu daiktavardžiai yra sinonimai, tačiau pirmąjį būtų tiksliau versti daiktavardžiu *kunigaikštis*. Iš kitų *Acta* dokumentų matome, kad Rusijos kunigaikščiai, kaip ir šia-

⁴¹ Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: Nuo Ars dictaminis iki literatūrinio laiško* (daktaro disertacija), 99.

⁴² Rūta Čapaitė, „Vytauto laišakai kaip viduramžių epistolinio žanro pavyzdys“, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai* (Senoji Lietuvos literatūra, kn.4), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, 63–71.

me Algirdo laiške, visada vadinami ῥήξ/ ῥήγας⁴³, pvz.: *εὐγενέστατε μέγα ῥήξ Σμολενίσκου*⁴⁴, *εὐγενέστατε μέγα ῥήγα τοῦ Τιφερίου Μιχαήλ*⁴⁵, *ῥήγες τῆς Ρωσίας, μεγάλου ῥηγός πάσης Ρωσίας*⁴⁶, *οἱ ῥηγάδες τῆς Ρωσίας*⁴⁷. Lenkijos karalius vadinamas κράλης⁴⁸, pvz.: *ὁ κράλης τῆς Λαχίας, ὁ Καζίμοιρος*⁴⁹, *ὁ βασιλεύς*⁵⁰ forma aptinkama, tačiau kalbant ne apie mūsų gretimus kraštus. Ὁ ῥήξ/ῥήγας, ὁ κράλης, ὁ βασιλεύς, nors ir yra sinonimai, laiškuose vartojami gana griežtai. Kalbant apie Lietuvos didįjį kunigaikštį dažniausiai, kaip ir Rusios žemių atveju, vartojama forma ῥήξ/ῥήγας, pvz.: *τῶ δὲ πυρσολάτρῃ ῥηγὶ τῶν Λιτβῶν*⁵¹, *ὁ μέγας ῥήξ τῶν πυρσολατρῶν*⁵², *ὁ μέγας ῥήγας Λητβῶν*⁵³. Tačiau, kaip matome, galimi ir kiti variantai, dar vienas iki šiol neminėtas yra αὐθέντης, pvz.: *τὸν αὐθέντην Λιτβῶν*⁵⁴, šis žodis aptinkamas viduramžių graikiškuose tekstuose, atspindinčiuose šnekamąją kalbą, juo gali būti įvardytas valdovas, hegemonas ir kt.⁵⁵ Galbūt variantai šiuo atveju aptinkami dėl nedažnos ir nenusistovėjusios vartosenos.

⁴³ Laiškuose ir dokumentuose vartojamos abi sing. nom. formos bei variantinės kai kurių kitų linksnių formos, dažniau vartotos daiktavardžio ὁ ῥήξ formos.

⁴⁴ *Acta*, t. 1, 524.

⁴⁵ *Ten pat*, 586.

⁴⁶ *Ten pat*, 523.

⁴⁷ *Ten pat*, 578.

⁴⁸ **Κριαράς žodynas nurodo, kad taip buvo vadina- mi Rytų Europos karaliai.**

⁴⁹ *Acta*, t. 1, 583.

⁵⁰ **Κριαράς žodynas nurodo, kad viduramžiais buvo vartotos dvi formos: ὁ βασιλεύς ir ὁ βασιλέας.**

⁵¹ *Acta*, t. 2, 12.

⁵² *Ten pat*, 117.

⁵³ *Acta*, t. 1, 320.

⁵⁴ *Acta*, t. 2, 1361 m. dokumentas *Πρᾶξις τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ μητροπολίτου Λιτβῶν*, 425, 430, 428.

⁵⁵ **Κριαράς.**

Algirdo vardas graikiškuose tekstuose minimas retai, iki jo paties laiško jis buvo rašomas vienaip: *ἀσεβεῖ Οὐργέλδω*⁵⁶, *τῶ Οὐργέλδω*⁵⁷ rašybą galima paaiškinti slaviška įtaka, tikriausiai taip jis buvo rašomas stačiatikių slavų, su kuriais patriarchas turėjo glaudesnius ryšius ir kurių laiškuose buvo minimas Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardas. Tačiau po 1371 m. Algirdo laiško patriarcho laiške metropolitui Aleksijui jau aptinkama tokia forma, kokią kunigaikštis pavartojo pats: *τοῦ μεγάλου ῥηγός τῶν Λιτβῶν, τοῦ Ἄλγερδου* (sic)⁵⁸. Metropolitanui patriarchas perrašo beveik visą Algirdo laišką, beveik nieko nekeisdamas, tik sujungdamas kelis sakinius į vieną, išmesdamas jungtukus, nevardija visų užgrobtų pilių, tik pamini, kad kunigaikščio laiške jos visos išvardytos⁵⁹. Ortografinių ir morfologinių pakeitimų taip pat nedaug, o tai patvirtina, kad Konstantinopolui buvo visiškai priimtina kalba ir stilius. Perrašant tekstą aptinkama tik viena vietovardžio klaida: Ivanas iš Novosilio pavadintas Ivanu iš Naugardo, matyt, raštininkas pažiūrėjo į prieš tai minėtą Naugardą ir todėl antrą kartą parašė šią formą.

Apibendrinamas savo pastebėjimus M. Ročka teigia: „Stilius paprastas, primena kasdieninę kalbą, taip pat Gedimino laiškų kalbą ir nepanašus į pilnus retorikos raštus valdovų tų kraštų, kurie turėjo senesnes rašto tradicijas. Pagonio Algirdo laiške, žinoma, nėra bibliinių elementų. [...] Graikų kalba nauja ir su kai kuriais lotyniškais politinio bei karinio pobūdžio terminais.“⁶⁰

⁵⁶ *Acta*, t. 1, 523.

⁵⁷ *Ten pat*, 524.

⁵⁸ *Ten pat*, 583.

⁵⁹ *Ten pat*, 582–585; M. Ročka mini, kad patriarchas pateikia laiško ištrauką, 196.

⁶⁰ M. Ročka, 203.

Turbūt visi tyrėjai pritaria hipotezei, kad Algirdo laišką graikiškai užrašė stačiatikis vienuolis, mokėjęs graikų kalbą. Tai dar vienas faktas, leidžiantis pagrįsti „paprastos“ graikų kalbos vartojimą. Be to, negalima neatsižvelgti ir į laikmetį – 1371 m. vėlyvosios Bizantijos laikotarpis, kai šnekamosios kalbos elementai vis labiau skverbiasi į rašto kalbą, ir tai skatina vadinamojo viduriniojo graikų kalbos stiliaus formavimąsi ankstyvojo turkų valdymo laikotarpio raštijoje, vartoto administracinėms reikmėms, kur teksto struktūra ir leksika atspindėjo naujosios graikų kalbos bruožus, o ortografija ir morfologija – koinė normas⁶¹.

3. Kelios pastabos dėl vertimo

Rankraštinis M. Ročkos palikimas, keturi laiško vertimo variantai leidžia stebėti darbo procesą ir autoriaus dvejones, kurios publikacijoje neatsispindi. Į tai atsižvelgus, norėtusi atkreipti dėmesį ir patikslinti keletą vertimo (publikacijos varianto) vietų. Didesnę Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laiško dalį sudaro priesaikos, duotos bučiuojant kryžių, laužymo aprašymas. Rusios žemėse nuo senų laikų kryžiaus bučiavimas buvo taikomas asmeninių sutarčių, priesaikos teisme, kolektyvinių miestelėnų ir kunigaikščių sutarčių ir kt. atvejais⁶². Iš pradžių buvęs kaip lygiaverčių pusių sutarties užtvirtinimas, kryžiaus bu-

čiavimas, kaip pavaldinių priesaika didžiajam kunigaikščiui, pirmą kartą paminėtas būtent Algirdo laiške. Metraštyje kryžiaus bučiavimas, kaip priesaika Maskvos kunigaikščiui, taip pat pirmą kartą paminėtas 1371 m. Manoma, kad tai antrojoje XIV a. pusėje atsiradęs reiškinys, išskirtinai susijęs su Maskvos ir Lietuvos santykiais kovoje dėl Rusios žemių⁶³. Tokiu būdu priesaika buvo duodama ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui, ir Maskvos kunigaikščiui. Kryžiaus bučiavimas buvo sutvirtinamas raštu ir laidavimu. Maskvos atveju, kaip patvirtina formuliarai, kryžių bučiuoti buvo galima ir už šeimos narius⁶⁴.

Manychiau, laiško vertime dėl aiškumo ir siekiant išvengti interpretacijų galima konkrečiau įvardyti sutarties pobūdį.

Pateikiame originalo ir vertimo citatą su pabraukta tikslinama vieta:

I. [...] και τοῦ σταυροῦ τὸ φίλημα, ὅπερ εἶχον πρὸς με, οὐ κατέθηκαν, οὔτε τὰ ὀρκωμοτικὰ ἀπέπεμψαν πρὸς με [...]

[...] nei priesaikos, kurią jie man buvo davę, bučiuodami kryžių, nesilaikė, nei sutarties nenutraukė⁶⁵.

Pirmame M. Ročkos vertimo variante buvo pateikti du veiksmažodžiai: *nutraukė* ir *gražino*⁶⁶.

Siūlomas vertimas: *priesaikos rašto man negražino*.

⁶¹ Geoffrey Horrocks, *Greek: A History of the Language and its Speakers*, Longman Pub Group, 1997, 322–323. Tokia kalba buvo pripažįstama kaip standartas ir buvo priimtina net sultonui ir venecijiečiams, vartojama kaip diplomatijos kalba.

⁶² Petr S. Stepanovic, „Отношения правителя и знати в Северо-Восточной Руси“, *Editions de l'EHES/Cahier du monde russe*, 2005/1, Vol. 46, 277–284. www.cairn.info/revue-cahiers-du-monde-russe-2005-1-page-277.htm

⁶³ *Ten pat*, 281–282.

⁶⁴ *Ten pat*, 279, 282. Kryžiaus bučiavimo raštų korpusą sudaro 14 priesaikos dokumentų Maskvos kunigaikščiui, 8 dokumentus lydi garantijos raštai, už prisiekiančiuosius laiduojama didelėmis sumomis. Pirmas raštas datuojamas 1474 m., o paskutinis 1582 m. Formuliaras, kuriame yra kryžiaus bučiavimo rašto pavyzdžių, datuojamas 1448–1471 m.

⁶⁵ M. Ročka, 203.

⁶⁶ Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius, F. 186, byla Nr. 227.

Bei analogiškas atvejis:

[...] καὶ τοῦ σταυροῦ τὸ φίλημα οὐ κατέθηκαν, οὔτε τὰ ὀρκωμοτικὰ ἀπέπεμψαν[...].

[...] ir nesilaikė kryžiaus bučiavimo nei sutartį nutraukė⁶⁷.

Siūlomas vertimas: *priesaikos rašto negražino*.

Daiktavardis τὰ ὀρκωμοτικὰ reiškia priesaikos dokumentus, t. y. neatsiuntė/negražino priesaikos rašto. Palyginti pateiksimė citatą iš Lietuvos metraščių trumpojo sąvado (Vytautas paima Smolenską antrą kartą): „Tais pačiais metais didysis kunigaikštis Vytautas paėmė kaip išpirką už taiką Pskovo miestuką Koložą, o Pskovo kryžiaus raštą atsiuntė į Naugardą ir stovėjo prie Voronočio 2 dienas, ir nuėjo valsčius nusiaubę. Pskoviečiai skundė Naugardui Vytautą dėl lietuvių įsiveržimo“⁶⁸. Komentaruose pateikiamas ir *kryžiaus rašto* paaiškinimas: raštas, kurį surašant buvo bučiuojamas kryžius, kaip priesaikos ženklas⁶⁹.

Su priesaikos aprašymu susijusi ir kita pastaba:

II.1. ὁ Ἰωάννης τοῦ Βαζεμίσκου ἐφίλησε σταυρὸν, καὶ ἔφυγε καὶ τοὺς ἐγγυητὰς ἐξέδωκε [...]

*Ivanas iš Viazmos prisiekė kryžiumi ir pabėgo ir įkaitus išdavė [...]*⁷⁰

2. ὁ Ναγούμπνικος ὁ Βασίλειος ἐφίλησεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον, καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἐγένετο ἐγγυητὴς τούτου καὶ ἐκεῖνος ἐξέδωκε τὸν ἐπίσκοπον εἰς τὴν ἐγγυήν καὶ ἔφυγε [...]

⁶⁷ M. Ročka, 203.

⁶⁸ „Lietuvos metraščių trumpasis sąvadas“, vertė ir paaiškinimus rašė Albinas Jovaišas, *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai (Senoji Lietuvos literatūra*, kn.4), 298.

⁶⁹ *Ten pat*, 339.

⁷⁰ M. Ročka, 204.

*Vasilijus Nagubnikas prisiekė vyskupui ir vyskupas buvo jo užstatas, o anas išdavė vyskupą kaip laidą ir pabėgo [...]*⁷¹

Pateikiamos dvi citatos, kuriose gausu tos pačios šaknies žodžių, kurie skirtingai verčiami. Ο ἐγγυητὴς – laiduotojas, τὸς ἐγγυητὰς – pl. acc. laiduotojus, ἡ ἐγγύη – laidas, užstatas, sng. acc. τὴν ἐγγυήν – laidą, užstatą. Pirmuoju atveju įsivėlusį klaida, vietoje *įkaitus išdavė* siūlyčiau *laiduotojus išdavė*. Antrą vietą siūlyčiau versti laisviau, nesistengiant žodžio perteikti ta pačia kalbos dalimi: *Vasilijus Nagubnikas prisiekė vyskupui ir už jį laidavo, o anas išdavė už jį laidavusį vyskupą ir pabėgo*.

Šiame sakinyje taip pat kelia klausimų ir daiktavardžio *Nagubnik* vertimas. M. Ročkos užrašuose dviejose vietose prie šio žodžio yra išnaša: „gubos savininkas. Guba – žemės plotas, kurį gali suarti per dieną valstietis žagre“⁷². I. Meindofas pažymi, kad tai galbūt pareigybės pavadinimas⁷³, A. Budreckis jį verčia *lenininkas*⁷⁴. Jei paliekame vertime slavišką variantą pridėdami lietuvišką galūnę, manyčiau, nereikėtų daiktavardžio rašyti didžiąja raide, geriau jį paimti į kabutes.

III. ὁ Ἰωάννης τοῦ Κοζελήσκου [...] ἐκεῖνος τὴν μάναν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὴν γυναικα καὶ τὰ παιδιά ἀφείς ἔφυγε [...]

*Kozelsko [kunigaikštis] Ivanas [...] tačiau jis, pasiėmęs motiną, brolius, žmoną ir vaikus, pabėgo [...]*⁷⁵

⁷¹ *Ten pat*, 204.

⁷² Vilniaus universiteto Rankraščių skyrius F. 186 byla Nr. 227, Nr. 225.

⁷³ И. Мејендорф, *История Церкви и восточно-христианская мистика*, Сост.общ. ред. И.В. Мама-ладзе, М: Институт ДИ-ДИК, 2000, 534.

⁷⁴ Budreckis, 172.

⁷⁵ Marcelinas Ročka, 204.

Šioje vietoje įsivėlusį klaidą: *participium aoristi* ἀφείς (ἀφίημι) – *palikęs*, o ne *pasinėmęs*. Kito veiksmožodžio pasirinkimas gali

būti aiškinamas tuo, kad prieš tai pavaizduotoje analogiškoje situacijoje kunigaikštis, prisiekęs su šeima, su ja visa ir pabėgo.

A LETTER IN GREEK OF GRAND DUKE OF LITHUANIA ALGIRDAS IN THE CONTEXT OF BYZANTINE EPISTOLOGRAPHY

Kristina Svarevičiūtė

S u m m a r y

In 1371, Grand Duke of Lithuania Algirdas wrote to Patriarch Philotheus of Constantinople a letter in Greek. Translated from Greek into Lithuanian by Marcelinas Ročka, the letter was first published only after the scientist's death, in 1996; by then, there had been translations of the letter from Russian. Describing the style of the letter, the scientist emphasized only a very distant link of Algirdas' letter with the so-called Byzantine humanism of the first half of the 14th century. This article aims at determining whether this letter is indeed exceptional in the context of abundant Byzantine epistolography and whether it can be overall compared to Byzantine letters.

The article starts with a concise review of the tradition of Byzantine letter: its structure, types, style and topics. After having determined the type of the Greek letter of Grand Duke of Lithuania Algirdas, this letter is compared to Byzantine letters of analogous type by examining its composition and stylistic features. In this section, the most attention is given to the greeting in the letter: in

the translation of M. Ročka the first sentence is missing; here it is presented and all the components of the greeting are discussed. The orthography of the duke's name and the lexical variation of his title in Greek texts is analysed, considering the usage of lexemes ὁ ῥήξ/ῥήγας, ὁ κράλης, ὁ βασιλεύς, ὁ αὐθέντης, in accordance with *Acta patriarchatus Constantinopolitani MCCCXV–MCCCCII*, ed. Franciscus Miklosich, Iosephus Müller, Vindobodae: 1860. Such comparison allows to affirm that the Greek letter of Grand Duke of Lithuania Algirdas meets the requirements of the late Byzantine business correspondence both concerning its structure and its stylistic features.

In the end, after having discussed the features of an oath that is given to the duke when kissing the cross and that is described in the letter, as well as having familiarized with the manuscripts of M. Ročka, some comments on the translation are presented and different translation of several points is suggested.

Gauta: 2011-10-25

Priimta publikuoti 2011-11-14

Autorės adresas:

Klasikinės filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

El. paštas: kristina.svareviciute@ff.vu.lt